

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Лавриненко В.Г. (м. Київ)

Анотація

В статті дається аналіз суспільно-політичних передумов історичного поступу України до Європейської інтеграції, аналіз публічних дискусій стосовно вступу України до ЄС; ролі діяльності центральних та регіональних органів державної влади, щодо інформування громадськості з питань європейської інтеграції; різних точок зору на вступ України до ЄС.

Ключові слова

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР, ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ, СТРАТЕГІЧНА ГЕОПОЛІТИЧНА РОЛЬ, „РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК”

Вступ

Прагнення увійти до Європейського Союзу стало одним з першочергових із часу становлення України як незалежної держави. Так, у 1992 році було покладено початок україно-європейським переговорам, а за два роки було підписаний Угоду про Партнерство та Співробітництво. У 1999 році український уряд визначив євроінтеграцію своїм першочерговим завданням. Стратегічною зовнішньополітичною метою України було проголошено набуття повноправного членства в Європейському Союзі, як визначального фактора державної незалежності, безпеки, політичної стабільності, економічного розвитку країни [1]. Разом з тим, практичні кроки старої української влади та декларування європейського вибору не завжди співпадало із державним курсом у політичній, економічній та соціальній сферах. На це постійно звертали увагу вітчизняні та міжнародні експерти. Так, в червні 2000 року експерти Центру О. Разумкова констатували: "існує загроза того, що ідея європейського вибору України так і залишиться гарним гаслом в промовах і виступах чиновників, якщо влада не здійснюватиме зрозумілих населенню практичних кроків у цьому напрямі"[2]. Результатом непослідовних дій старої влади стало те, що Україна напередодні найбільшого розширення ЄС була не готова по багатьох параметрах до інтеграції у Європейський Союз. Відсутність України не тільки серед нових членів ЄС, але й навіть серед кандидатів на вступ в історично досяжній перспективі, зауважив напередодні розширення ЄС Віктор Ющенко – це "вирок режиму, який правив Україною з 1994 року"[3].

Мета статті:

- дати аналіз суспільно-політичних передумов історичного поступу України до євроінтеграції;
- аналіз факторів, що сприятимуть вступу України до ЄС.

Обговорення проблеми

Перемога „помаранчевої” революції і поява добрих суспільно-політичних передумов для проведення швидких внутрішніх перетворень створили нову ситуацію у стосунках України з Європейським Союзом. Як стверджують більшість експертів, рівень майбутніх відносин між Україною і ЄС та перспектива європейської інтеграції України тепер залежатиме головним чином від двох основних факторів. Це внутрішній розвиток самої України, а також ефективність функціонування розширеного ЄС [4].

Разом з тим, на наш погляд, на цьому шляху існують ряд проблем, які являють собою значні виклики євроінтеграційному процесові України. В найбільш загальному вигляді їх можна сформулювати у вигляді запитань. Перше: чи сама Україна хоче вступити до ЄС? Друге: чи ЄС хоче мати в своїх лавах Україну? І третє: чи Росія не буде перешкоджати здійсненню європейського вибору України? Зупинимося на проблемах, які постали перед Україною в контексті перспективи її відносин з ЄС.

Отже, чи дійсно Україна хоче вступити до ЄС (в першу чергу з точки зору українського політикуму та всієї громади)? Чи вона назавжди (або, принаймні, на найближчі десятиліття) залишатиметься *зовнішнім партнером*, буфером, географічним сусідом цієї системи, або й частиною іншої системи? На наш погляд, в Україні існують, як мінімум, три точки зору на це питання. Значна частина вітчизняних політиків і експертів схильні вважати, що останнє розширення ЄС чітко зафіксувало неготовність Євросоюзу надати Україні перспективу членства в ЄС, навіть на довгострокову перспективу [5].

Прикладом цього, на їх погляд, є включення нашої держави до кола держав-реципієнтів концепції “Ширша Європа – сусідство” поряд з тими країнами, що ніяким чином не пов’язують своє майбутнє з членством у Євросоюзі. І хоча концепція не закриває остаточно перед Україною двері до ЄС, вона фактично надовго “запроваджує мораторій” на обговорення цього питання. Саме тому, на думку, экс-першого заступника міністра закордонних справ з євроінтеграції Олександра Чалого, Україні слід шукати нову модель “у проведенні політики євроінтеграції, але без перспективи членства в ЄС” [6], тобто як цю стратегію здійснюють Швейцарія і Норвегія. Інша точка зору викладена в “формулі О.Рибачука”. Після підписання Плану дій між Україною та ЄС, він заявив: “Ми домовилися з європейцями, що ми не говоримо про дати (можливості вступу України до ЄС): ми не кажемо “завтра”, вони не кажуть “ніколи” [7]. На наш погляд, в цій, зовні компромісній формулі, до якої прийшло нове керівництво України, більше реалізму, аніж у завищених амбітних планах стосовно євроінтеграції, яке воно проголосило одразу після “помаранчевої революції” [8].

Зовсім протилежна точка зору викладена колишнім кандидатом в Президенти, лідером партії Регіонів України Віктором Януковичем, який в

одному із своїх інтерв'ю заявив, що є супротивником "ілюзії щодо європейського вибору України", оскільки "у наших відносинах є достатньо невирішених проблемних питань й їх не слід замовчувати - про них потрібно говорити і їх потрібно вирішувати"[9]. На думку В. Януковича, якщо рівень життя в Україні відповідав би європейському стандарту, то "не мало б значення: є ми членами Євросоюзу чи не входимо до нього"[10]. Більш відверто цю позицію озвучив політолог Кость Бондаренко, зауваживши, що "європейський вибір" України це абсолютно кон'юнктурний вибір, зроблений "частиною національної еліти, коли для цього визріли відповідні умови" [11].

Отже, як і до, так і після "помаранчевої революції" український політикум все ще не досяг консенсусу у питанні європейського вибору. Це констатував, зокрема, і Міністр закордонних справ України Борис Тарасюк у своєму виступі на нараді з українськими дипломатами. "Європейська і євроатлантична інтеграція - підкреслив Міністр - все ще не стала загальнодержавною справою і пріоритетом всіх органів державної влади України" [12].

Звичайно, публічні дискусії, що продовжуються, стосовно європейських прагнень України у демократичній державі можуть відбуватися для пошуку оптимального вирішення проблем, але назовні держава має розмовляти одним голосом. Це буде важливим сигналом для Європейського Союзу. У нас же ситуація виглядає навіть дещо парадоксальною: коли потрібно - ми можемо знайти політичну більшість за європейську інтеграцію. Але, водночас, легко знайдемо більшість і за євразійську інтеграцію. В цьому контексті не можна не погодитись з думкою, що перший етап інтеграції, який конче необхідно пройти Україні, - це внутрішня інтеграція. Це стосується не тільки політичної еліти, а й українського суспільства в цілому. Адже, як свідчать соціологічні дослідження, громадська думка бачення суспільством європейської перспективи України останнім часом навіть погіршилась. Так, згідно з результатами опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України у травні 2005 року, у випадку проведення референдуму з приводу вступу України до ЄС, за вступ проголосувало б 69,3 % учасників референдуму, проти - 30,7 %. У 2003 році кількість підтримуючих вступ до ЄС було більшим: за вступ проголосувало б 74,8 %, проти - 25,2% [13].

Все це свідчить про низьку ефективність діяльності центральних та регіональних органів державної влади щодо інформування громадськості з питань європейської інтеграції, що являє собою серйозну перешкоду у формуванні про європейської спрямованості громадської думки в Україні і може призвести до втрати ще й так не усталеної суспільної підтримки курсу на євроінтеграцію. Незадовільна інформаційна політика нової української влади зовсім не вкладається в численні її заяви про "відданість європейському вибору". Фактично уряд Віктора Ющенка повторює помилки старої влади в сфері інформаційної політики. Тому

стан суспільного консенсусу стосовно "європейського вибору" України, на наш погляд, стає одним із головних викликів реалізації політики європейської інтеграції урядом Віктора Ющенка. Це стає все більш очевидним. Не випадково, визнаючи важливість консолідації українського суспільства у питанні підтримки європейського курсу країни та з огляду на парламентські вибори 2006 року, громадські організації закликали Уряд України негайно розпочати інформаційну компанію на висвітлення позитивного досвіду членства нових країн-членів у НАТО та ЄС [14].

Між тим, і сам Європейський Союз приділяє серйозну увагу вирішенню Україною цієї проблеми найближчим часом. Адже очевидним є факт, що парламентська виборча кампанія 2006 року знову буде вестись між партіями, які бажають тісних зв'язків з Росією і тими, хто виступає за найшвидшу інтеграцію з Заходом. "Фундаментальним питанням є те, який парламент оберуть українці на майбутніх виборах. Таким чином, вони фактично вирішать, чи йтиме країна далі шляхом європейської інтеграції.", - вважає Експерт Брюссельського центру європейських досліджень Майкл Емерсон [15]. Між тим, з приближенням парламентських виборів, як свідчать останні опитування громадської думки, помітно посилюється вплив тих політичних сил, які не ідентифікують своє майбутнє та майбутнє України з Європейським Союзом [16].

Не менш важливим для європейського поступу України є відповідь на питання: чи сам Європейський Союз хоче мати в своїх лавах Україну? Ми знаємо, що бачення і трактування Україною і Європейським Союзом своїх взаємин часто доволі відмінне, що вело і веде як до різного тлумачення заяв і ініціатив, так і до непорозумінь у двосторонніх стосунках. Напередодні останнього розширення ЄС і одразу після "помаранчевої революції" ці непорозуміння посилилися, що можна пояснити різким переходом від стану "великих розчарувань" після проголошення Європейським Союзом політики "сусідства" - до стану "великих сподівань та очікувань" в Україні, одразу після "помаранчевої революції".

Європейський Союз після свого останнього розширення теж не має повного консенсусу стосовно майбутніх відносин з Україною. І хоча найбільшою перешкодою євроінтеграції України, на думку експерта Центру досліджень конфліктів Королівської академії оборони Великобританії Джеймса Шера, є "відсутність згоди, чи бути Україні в об'єднані"[17], все ж таки, на наш погляд, можна, з певним оптимізмом, говорити про продовження дискусії серед політиків та експертів ЄС стосовно пошуку нової формули відносин з Україною.

Найбільш поширеною є точка зору озвучена колишнім Комісаром Європейського Союзу з питань розширення Гюнтером Ферхойґеном про те, що Євросоюз зараз не бачить для України можливості членства в ЄС.

Напередодні розширення ЄС він сказав: "Ми вже чітко сказали, що в контексті наших взаємин з Україною її вступу немає в наших планах, це не означає, що його не може бути в планах самої України"[18]. Такий підхід до майбутнього членства України в ЄС демонструє сьогодні значна частина його високопосадовців, зокрема Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Хав'єр Солана [19]. Як бачимо, ця точка зору певною мірою співпадає з однією із точок зору української сторони, тобто: ми не кажемо "завтра", вони не кажуть "ніколи".

Мотивація європейців здається зрозумілою. Україні ще далеко до стандартів ЄС. Ступінь її економічної модернізації є незадовільним, відчувається пріоритет короточасних інтересів над послідовним розвитком економічної системи держави, реформи все ще проводяться низькими темпами, багато соціальних питань не вирішено. Отже, рівень підготовки України до майбутнього членства в ЄС є ще недостатнім. Чи спроможний ЄС прийняти рішення про прийняття в свої лави України з її теперішнім низьким рівнем економічного розвитку? Більше того, дивлячись в найближчу перспективу, постає і інше запитання: чи спроможна буде Україна створити з ЄС єдиний економічний простір, в рамках якого мають бути запроваджені між ЄС та Україною чотири свободи: вільне переміщення людей, товарів, послуг та капіталу? Це великий виклик для України. Адже, наприклад, важко уявити собі вільне переміщення капіталу, коли не функціонує механізм правової держави, коли немає повних гарантій безпеки для капіталу. З іншого боку, досягнути Україні доступу до внутрішнього ринку ЄС в найближчій перспективі без механізмів та допомоги, яку ЄС надавав державам, нещодавно прийнятим до його лав теж буде дуже проблематично.

Разом з тим, такий підхід (ми не кажемо "завтра", вони не кажуть "ніколи") залишає для України на перспективу шанси на членство в європейській спільноті. І тут варто прислухатися до порад провідних західних експертів, зокрема Збігнева Бжезінського про те, що "українці повинні позбутися принципу, коли хтось інший визначає їхнє майбутнє. Адже НАТО і ЄС, - зауважив він, – це не клуби, що шукають нових членів. Вступити в ці організації можуть тільки ті країни, що до цього готові і які можуть принести щось корисне цим організаціям" [20].

Інша точка зору щодо перспективи взаємовідносин України та ЄС формується в країнах так званої "нової Європи" - членах ЄС останньої хвилі його розширення. Своєрідним "мотором" цієї групи країн виступає Польща, яка вустами своїх лідерів постійно і наполегливо наголошує на необхідності надати Україні чітку перспективу членства. Зокрема колишній президент Польщі Олександр Квасневський, ще в період підготовки Плану - дій Україна - ЄС, закликав Європейський Союз конкретизувати цей план, чітко визначивши дату можливого початку переговорів про вступ України до ЄС. "План - дій повинен бути більш сміливим й містити дату, відколи ЄС може почати переговори з

українцями щодо вступу", - відзначав польський президент [21]. Польща продовжує послідовно виступати за розробку особливої концепції відносин між розширеним ЄС і східними сусідами, передусім Україною. Важливим є те, що цю позицію поділяють більшість країн Центральної та Східної Європи, які нещодавно, так як і Польща, стали членами ЄС [22].

Враховуючи, що прихильники першої і другої точки зору щодо перспективи взаємовідносин України та ЄС, на жаль, у меншості, великого значення набуває підтримка європейських прагнень України з боку громадськості країн - членів ЄС. Як свідчать останні дослідження, громадська думка таки може слугувати гарним "козирем" для прихильників надання Україні найближчим часом європейської перспективи у дискусії з противниками надання цієї перспективи. Так, проведене в шести найбільших країнах Європейського Союзу соціологічне опитування показало, що 55% європейців хотіли б бачити Україну в складі ЄС [23]. Виходячи з цього, на наш погляд, Україні було б доцільно звернути увагу на покращення інформування громадськості країн ЄС про Україну, що, безперечно, дозволить значно посилити підтримку її євро прагнень.

Третя точка зору стосовно перспективи взаємовідносин України та ЄС полягає у консервації європейського проекту у тому вигляді, який він є, без надання можливості Україні будь коли приєднатися до нього. Прихильники цієї точки зору представляють позицію найбільш впливової групи у Євросоюзі. Адже більшість із них репрезентують країни так званої "старої Європи", які є засновниками Європейського Союзу. Для того, щоб краще зрозуміти мотиви цієї групи варто навести цитату із відповіді колишнього Канцлера Німеччини Гельмута Коля кореспонденту газети "Франкфуртер Алігемайне Цайтунг". Кореспондент запитав Гельмута Коля, чому, зважаючи на події в Києві, Україна все ж не може належати до ЄС. На це політик відповів: "Бо ми повинні розглядати Україну в стратегічному контексті, до якого перш за все належить сусідство з Росією. Це робить прийом України до ЄС у найближчій перспективі невірорідним. Я в усякому разі не радив би цього робити. Мені довелося зблизька спостерігати за вступом прибалтійських країн до НАТО. Бо як усякій сусідній з Росією країні йдеться не лише про вступ до Євросоюзу, але й до НАТО. Навіть якщо НАТО буде реформована, вона залишиться з точки зору Москви західним військовим альянсом. Мені видається, що нам не варто обтяжувати себе непотрібними міркуваннями про прийом України" [24].

Як бачимо, суттєвий мотив небажання бачити Україну в ЄС лежить не в її економічній чи політичній неготовності приєднатися до європейської спільноти, а в геополітичній недоцільності робити це, щоб не зашкодити відносинам з Росією. На це звертають увагу і західні журналісти [25]. Як тут не повірити в тезу про те, що ЄС ніколи не підтримає Україну, якщо це зашкодить його відносинам з Росією.

Наприклад, проросійське Інтернет видання "From - ua. Com" доволі відверто акцентує увагу саме на цю причину (цитуються мовою оригіналу): "Не считается с ее (Росії – авт.) мнением, особенно странам Евросоюза, прочно сидящим на "газовой игле", – нельзя.. Россия - один из главных поставщиков в ЕС нефти и газа. Пока российская доля в общем объеме экспорта энергоносителей составляет 20%, но к 2030 году на поставки из России будет приходиться 60% природного газа, потребляемого странами ЕС." Тому, продовує автор: "В обмен на благосклонность России, избалованные западные европейцы готовы пожертвовать интересами не только "соседей", но и слишком американизированных "новобранцев" ЕС – всем, чем угодно, только не своим благополучием..." [26].

Безумовно, наведені в цитаті аргументи відмови Україні в перспективі її членства в Європейському Союзі публічно наводяться якомога рідко. Як правило, наводяться аргументи про кризу конституційного процесу в ЄС, про необхідність у найближчі роки зосередження ЄС на внутрішній недосконалості та "переварити" проблеми країн - нових членів. Звичайно, все це являє перешкоду для подальшого розширення ЄС.

Однак, на наш погляд, варто ще звернути увагу і на "чинник Росії" в контексті перспективи взаємовідносин України та ЄС. Для цього потрібно спробувати відповісти і на третє запитання, яке ми поставили на самому початку: чи Росія не буде перешкоджати здійсненню європейського вибору України? Тут варто згадати про те, що в Європі існує два інтеграційні центри – Москва і Брюссель. Якщо Брюссель продовжує розвивати демократичні цінності, то Москва останнім часом все більше тяжіє до авторитаризму. При цьому Росія серйозно стурбована пошуком можливостей для відновлення своєї ролі і як регіональної держави, і як потуги, здатної впливати на велику світову політику. В геополітичній ситуації, що складається Україна не може не потрапити в "зону" російських інтересів, з якими вимушений рахуватися Європейський Союз. Ця обставина принципово відмінна від ситуації, в якій перебувала Україна в 90 - ті роки минулого століття, коли більшість європейських політиків розраховували, що Росія стане теж демократичною і не стане перешкоджати здійсненню європейського вибору України [27].

Тому, на наш погляд, саме Україна, в силу своєї стратегічної геополітичної ролі, може в найближчій перспективі зіграти вирішальну роль або у возз'єднанні Європи на спільних демократичних цінностях, або в підсиленні авторитарного напрямку розвитку на пострадянському просторі. Саме на це, звертав увагу Марк Медіш - зовнішньополітичний радник кандидата в президенти США від Демократичної партії Джона Керрі під час недавніх президентських виборів в Україні. " Цей вибір як для України, так і для її сусідів полягає у відповіді на запитання: яким ми хочемо бачити наступне десятиліття? Ми хочемо бачити розділену, розколоту Європу? Чи ми хочемо подальшого зближення? Чи готові ми

на Заході мобілізувати політичні та економічні ресурси для того, щоб прийняти Україну та інші держави на Сході Європи, які не досягнули ще стандартів Заходу, але прагнуть до них. Це стратегічний вибір, який ми мусимо зробити як на Заході, у Вашингтоні та Брюсселі, так і у Києві"[28]. Звертає на себе увагу те, що пан Медіш говорить про вибір не тільки для України, але й для "її сусідів", тобто країн Європейського Союзу. І це показово. Адже, на жаль, мусимо констатувати, відсутність послідовної політики Європейського Союзу щодо України та розуміння її геостратегічної ролі. Небажання ЄС дати Україні чіткий сигнал щодо перспективи, бодай довгострокової, майбутнього членства, може дійсно призвести до її поглинання енергетичною імперією на Сході.

Таким чином, в останній час в "постпомаранчевій" Україні і за її межами, набирають силу тенденції, які являють собою значні виклики її євроінтеграційному поступу.

По - перше, на сьогодні найбільшим викликом для уряду Віктора Ющенко є небезпека повторення підходу старої влади щодо втілення в життя політики євроінтеграції, підходу який образно називають "інтеграцією шляхом декларацій". Саме небезпека проголошення декларацій без підкріплення їх конкретними кроками, може призвести до чергового розчарування курсом на євроінтеграцію з боку українського суспільства. На наш погляд, важливим "запобіжником" проти таких помилок нової влади може стати громадський контроль та моніторинг дій влади з боку громадськості.

По - друге, серйозним викликом реалізації політики європейської інтеграції урядом Віктора Ющенко є стан суспільного консенсусу стосовно "європейського вибору" України. Стагнація, і навіть, деякий спад суспільної підтримки курсу європейської інтеграції, являє собою значну перешкоду на шляху успішного здійснення цього курсу. Без вирішення цієї проблеми говорити про вступ до ЄС є не лише передчасним, а й небезпечним для України.

По - третє, з приближенням парламентських виборів в Україні, помітно посилюється вплив тих політичних сил, які не ідентифікують своє майбутнє та майбутнє України з Європейським Союзом. В разі проходження цих політичних сил до Верховної Ради, реалізація курсу на європейську інтеграцію значно ускладниться, а то й взагалі в найближчій перспективі стане не можливою.

По - четверте, існує ризик ослаблення реформаторських та про-європейських сил в Україні в разі, якщо найближчим часом з боку Європейського Союзу Україні не буде надана перспектива членства. Між тим додати позитиву для просування економічних та політичних реформ в Україні могла б саме перспектива членства в ЄС. Адже як стверджують самі високі посадовці ЄС свого часу "Держави Центрально-Східної Європи перетворилися на країни з міцним демократичним устроєм та повністю функціональною ринковою економікою у вражаюче короткий

строк. Перспектива вступу до Європейського Союзу стала для них стимулом для впровадження радикальних і фундаментальних реформ на всіх рівнях з таким ентузіазмом, що не може не викликати захоплення у кожного" [29].

По - п'яте, серйозним викликом здійсненню європейського вибору України залишається "російський чинник". Росія, об'єктивно, будучи одним із "інтеграційних центрів" постійно намагається вирівнювати "західний" та "східний" вектори української політики таким чином, щоб Україна залишалася в зоні її інтересів. Без вирішення проблеми впливу "російського чинника", Україна не зможе найближчим часом реалізувати курс на європейську інтеграцію.

Висновки

Таким чином, нові виклики реалізації курсу на європейську інтеграцію проявляються не тільки в економічній та політичній неготовності України приєднатися до ЄС, але й в політиці Європейського Союзу та Росії, які розглядають членство України в ЄС як недоцільне з геополітичної точки зору. Відповіді України на ці виклики ми отримуємо, на наш погляд, ще не скоро.

Перспектив подальших наукових досліджень:

✓ аналіз місця і ролі України на шляху європейської інтеграції.

Джерела

1. Указ Президента України від 11 червня 1998 р. "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу"
<http://www.kmu.gov.ua/>

2. Національна безпека і оборона, 2000, № 9.

3. www.PRAVDA.com.ua, 29.04.2004.

4. Дергачев: Європа очікує, чи буде в Україні консенсус щодо європейського вибору. <http://www.proeuropa.info>.

5. Чалий: в Україні на довгий період немає шансів євроінтеграції. www.PRAVDA.com.ua, 14.05.2004.

6. Чалий: в Україні на довгий період немає шансів євроінтеграції. www.PRAVDA.com.ua, 14. травня 2004.

7. www.PRAVDA.com.ua, 2005, лютий.

8. www.PRAVDA.com.ua, 23.02.2005.

9. Янукович назвав дипломатів жертвами стереотипів. www.PRAVDA.com.ua, 21.12.2004.

10. Янукович вважає, що не має значення: буде Україна в ЄС чи ні. www.PRAVDA.com.ua, 3 травня 2004.

11. Кость Бондаренко. Украина идет в Европу бедной родственницей www.Форум, 25 квітня 2005.

12. Виступ Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка на пленарному засіданні Сьомої наради керівників закордонних дипломатичних представництв України (22 серпня 2005 року, м. Київ). <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/4104.htm>.

13. Кореспондент - нет, 16 червня 2005 р.

14. Резолюція конференції "Роль громадянського суспільства у парламентських виборах 2006 року в Україні: зміни після Помаранчевої революції" 5 грудня 2005 року.

15. www. ProEUROPA, 25 листопада 2005 р.

17. <http://www.dif.org.ua/doc.php?action=doc&i=149&id=130106054917>.

17. www.ПРАВДА.com.ua, 11.06.2004.

18. Ферхойген не може обіцяти Україні членство в ЄС. www.ПРАВДА.com.ua.11.06.2004.

19. Хав'єр Солана: Мяч - на поле України. Корреспондент.net. 08.06. 2005.

20. Збігнев Бжезинський: "Мені приємно повертатися до Вашингтона, не знаючи, хто стане майбутнім президентом України." Олесь Яхно, "Главред" - 17.05.04.

21. Кваснівський знову просуває вступ України до ЄС. www.ПРАВДА.com.ua, 12.01.2005.

22. "Одним із пріоритетів нової зовнішньополітичної доктрини Литви є сприяння вступу України в Європейський Союз і НАТО" - говориться, наприклад, в презентованій доктрині країни як частині дій і інтересів ЄС. Див.: Ще один член Євросоюзу буде захищати Україну в Брюсселі. www.ПРАВДА.com.ua, 25.05.2004.

23. www. Кореспондент. Net. 24 березня, 2005.

24. Чи стане колись Україна членом Євросоюзу? Джерело - Радіо "Німецька хвиля" 16.12.2004.

25. Financial Times вважає, що Європа злякалася демократичної України. www.ПРАВДА.com.ua, 10.01.2005.

26. Куди прямує Україна ? Вибір матеріалів після конференційних. Центр міжнародних стосунків. Варшава, 2003.

27. www.ПРАВДА.com.ua, 2.05.2004.

28. Якщо Керрі стане президентом США, він виконає погрози Олбрайт про санкції проти керівництва України? www.ПРАВДА.com.ua, 2.05.2004.

29. Х. Солана. Стаття про розширення Європейського Союзу Доктор Хав'єр Солана, Високий представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та безпеки. Неофіційний переклад Представництва Європейського Союзу.

Стаття надійшла 15.03.2006 р.